

Degeneraatio ja modernisoituva Suomi

Sairauden kulttuuristen merkitysten jäljillä

Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis ja Kirsi Tuohela

Modernisaatio ymmärretään usein edistykseksi, eteenpäin katsovaksi projektiiksi. Sillä oli kuitenkin myös ”kipeämpi” puolensa: käynnissä oli konkreettinen ja symbolinen taistelu sairauksia vastaan terveemmän yhteiskunnan puolesta. Tarkastelemme artikkelissamme degeneraation käsitteen avulla sairauspuheen moninaisuutta Suomessa 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan. Luemme rinnan valtion mielisairaaloiden potilasasiakirjoja sekä kaunokirjallisia ja omaelämäkerrallisia tekstejä, jotka nostavat rappiosta esiin aivan toisenlaisia puolia kuin valistamaan ja kontrolloimaan pyrkivä lääketieteen diskurssi. Kysymme, mikä tuolloin ymmärrettiin sairaudeksi ja millaisia merkityksiä sairastamiselle annettiin suhteessa sukupuoleen, rotuun ja yhteiskuntaluokkaan. Artikkelimme tekee näkyväksi sen, miten moninaisia, risteäviä ja kiisteleviä kertomukset sairastamisesta modernisoituvassa Suomessa olivat.

Kauniin pyhämatkan lopputukaimet olivat Siljalle vaikeat. Sikomäen laella hän oli ajatellut erästä korpitien kohtaa lepopaikakseen; sen hän saavuttikin ja vaipui maahan metsäruohojen keskelle, niin kuin olisi lopullisesti perille päässyt. Ja tavaltaan hän pääsikin. Hänen pitkästä yskästään oli yksi ja toinen jo ohimennen jotain maininnut – ”kun saa suviyskän ei se lähde kuin talvella” – mutta nyt tässä tien vierellä syöksähti ruohon vihreyteen punainen

läiskä. Se tapahtui hänelle nyt ensi kerran, sitä ei ollut kovin paljon, ja pianhan se painui ruohostoon, mutta hetkeksi hän kumminkin horjahti ennenaikaisen kuoleman suunnattomaan hätäännykseen ja tuskaan. (Sillanpää 1988/1931, 323.)

Näin kuvataan keuhkotaudin oireita Frans Emil Sillanpään romaanissa *Nuorena nukkunut* (1931). Keuhkotauti riuduttaa Siljan, tekee ”runtelutyötään” hä-

nen nuorena ruumiissaan. Siljan kuolinvuode sijaitsee saunakamarissa, jonka kerrotaan olevan vajoamassa: ”alus-hirret olivat lahonneet, akkuna painunut...” Sairauden ja ränsistymisen teemat kytkeytyvät romaanissa yhteen degeneraation kuvaksi, jossa rappioon liittyy perinnöllisyys ja sairauden väajäämättömyys, mutta myös sen runollinen hohde: ”Hänessä vain muuten aine riutui ikään kuin kunnioittavasti jättäen

hengelle enemmän olon tilaa.” (Sillanpää 1988/1931, 333.)

Sillanpään teoksessaan käsittelemä keuhkotauti oli yleinen mutta ei ainut sairaus, jota modernisoituvassa Suomessa 1900-luvun taitteen molemmin puolin podettiin. Myös lavantauti, kuumetaudit, rokot, hinkuyskä, kurkkumätä, hermotauti ja monet muut sairaudet levisivät suomalaisten keskuudessa. Sairauksia pyrittiin nujertamaan kiihtyvällä voimalla samanaikaisesti kun niistä kirjoitettiin valistavaan sävyyn ajan lääketieteellisissä julkaisuissa. (Lehtonen 1995, 206–207; Vuorinen 2006, 41–50.)

Konkreettisen taistelun rinnalla käynnissä oli symbolinen taistelu. Modernisoituvaa aikaa luonnehti taistelu törkyistä, likaista ja moraalitonta vastaan. Välineet puhtaamman ja terveemmän yhteiskunnan luomiseen löydettiin sellaisista ajatusrakennelmista kuin rotuhygieniä (eugeniikka) ja sosiaalidarvinismi. Molempien keskeinen käsite oli *degeneraatio*, johon kulminoitui paitsi pelkoa ihmiskunnan rappeutumisesta myös käytännön toimia, kuten eugeniikan nimissä tehdyt sterilisaatiot. Modernin ambivalenssille tyypillisesti degeneraatioon liitettiin kuitenkin myös positiivisia ulottuvuuksia. Siihen kuului dekadenssin väsymystä ja sammumisen loistokkuutta, joiden kuvauksia löytyy en-

nen muuta kaunokirjallisista ja omaelämäkerrallisista teksteistä.¹

Tarkastelemme artikkelissamme yhden käsitteen, degeneraation, avulla sairauspuheen ja sairauteen liittyvän uhan moninaisuutta, sen kulttuurista kattavuutta ja moni-ilmeisyyttä Suomessa 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan. Lähtökohtanamme on, että sairaus ei ole ainoastaan yksityinen kokemus tai bio-lääketieteellinen ”fakta” vaan myös sosiaalinen ilmiö, jolle annetaan erilaisia, muuttuvia merkityksiä historiallisesta ja kulttuurisesta kontekstista riippuen. Sairaus on ilmiö, joka merkityksellistyy kulttuurissa suhteessa sukupuoleen, rotuun, ikään, kieleen ja yhteiskuntaluokkaan (Ahlbeck & Oinas 2012, 132). Artikkelia sitoo metodisesti tämän intersektionaalisen lukutavan ohella historiallistamisen tavoite eli pyrkimys sijoittaa tutkimuskohde aikaan ja paikkaan – kontekstiin. Tarkasteltavana olevan ajan Suomessa keskustelu degeneraatiosta kytkeytyi moniin laajoihin kysymyksiin, kuten neuvotteluihin yksityisen ja julkisen rajoista ja sukupuoli-moraalista. Nämä kysymykset konkretisoituivat muun muassa köyhyyttä, prosituutiota, vajavaisuutta ja rotuhygieniää koskevissa polemiikeissa eri foorumeilla.

Aiempi Suomen modernisaation ”kipeämpään” puoleen keskittyvä tutkimus on käsitellyt ansiokkaasti niin

sukupuolimoraalia, terveysvalistusta, rotuhygieniää kuin hermostumisen diskurssiakin (esim. Harjula 1996; Helén 1997; Mattila 1999; Uimonen 1999). Ajan kaunokirjallisuudessa äänen saa yksityinen kokemus ja kotien maailma. Realismi ja naturalismi – 1800-luvun lopun yleiseurooppalaiset taiteen virtaukset – kuvasivat syvenevää ja moninaistuvaa rappiota (Lappalainen 2000; Rossi 2009), ja myöhemmin 1900-luvun alun dekadenssi vei perversioita, narsismia ja hulluutta käsitellessään rappion kuvauksen entistä syvemmälle (Lyytikäinen 1998). Kaunokirjallisuudesta puhuttaessa kysymys rappiosta on kahdentalainen: Yhtäältä siihen liittyvä tematiikka tuli esille vuosisadan taitteen kirjallisuudessa. Toisaalta naturalistiset ja dekadentit teokset itsessään koettiin taiteen rappiona ja kansallisen projektin vastaisina. (Kantokorpi 1998, 17.) Suomalainen kirjallisuus keskusteli rappioaihetta käsitellessään tiiviisti erityisesti ranskalaisen ja pohjoismaisen kirjallisuuden kanssa. Tosin kaunokirjallisuudessa degeneraatiokuvauksilla oli omat kansalliset erityispiirteensä: degeneraatiokysymys kytkettiin venäläistämispoliikkaan, kansallisuuteen ja ylipäänsä poliittiseen subjektuuteen (Molarius 2003, 122).

Degeraatiokeskustelun ytimeen kuului pohdinta perimän ja ympäristön

vaikutuksesta yksilöön ja yhteiskuntaan. Lääketieteen ja biologian alalla periytyvyys liitettiin ihmisen biologiaan, ”kons tituu tioon”, fysiologiseen rakenteeseen ja fyysiseen olemukseen, jonka ihmisten arkiymmärrys oli aina havainnut periytyvän (esim. Halmesvirta 1998). Tuberkuloosi nähtiin pitkään periytyvänä sairautena, koska sitä esiintyi samassa perheessä ja sukupolveista toiseen. Lääkärit yhdistivät sen huonoihin asuinoloihin ja juopotteluun, joskaan se ei ollut vain köyhien sairaus. Monissa sivistyneistöperheissä kävi kuten Elias Lönnrotille, että vaimo ja useampi lapsista menehtyi siihen. (Vuorinen 2006, 116–121.) Keuhkotauti oli myös ”kirjailijoiden tauti”; sitä sairastivat muun muassa Edith Södergran, Kaarlo Sarkia, Uuno Kailas ja Katri Vala. Runollisesta hohteestaan huolimatta keuhkotauti kytkettiin vahvasti köyhyyteen ja rappion uhkaan: koska köyhyyden aiheuttama puutteellinen puhtaus ja ahtaus jatkuivat, myös keuhkotauti jatkui ja paheni ja vaikutti uhkaavasti ”periytyvän”.

Perimän ja ympäristön vaikutusta, rappiota ja huono-osaisuuden mekanismeja pohdittiin runsaasti ajan kaunokirjallisuudessa, esimerkiksi Eino Leinon, L. Onervan ja Aino Kallaksen tuotannossa. Kirjailijat käsittelivät tuotannossaan muun muassa mielisairautta, hysteriaa, prostituutiota, tuberkuloosia

ja alkoholismia ja niiden yhteyksiä rotuhygieniä ja perimää koskeviin ajatusmalleihin. Ajan kirjallisuuden suositmat henkilöhahmot – kuten rappioylio pillas, karkeapiirteinen kansanmies tai -nainen, prostituoitu, palvelija, dekadentti taiteilija ja nousukas – kiteyttivät monia rappiokeskustelun aihepiirejä.

Artikkelissa nivomme yhteen rappion merkityksellistämisen eri areenat. Aineistomme koostuu kaunokirjallista ja omaelämäkerrallisista teksteistä ja valtion mielisairaaloiden potilasasiakirjoista. Tarkastelemme modernin eripuraisa säikeitä yhdessä, lomittaisina toisiinsa kytkeytyvinä 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan. Kysymme, mitä tapahtuu, kun edistykseellinen, eteenpäin katsova modernisaation projekti ja negatiivisia miellelyhtymiä synnyttävä sairaus nivoutuvat yhteen. Millaiselta modernisoitua Suomi näyttää degeneraation käsittekipusta käsin tarkasteltuna?

Luokka, rappio ja vieraan pelko

Sosiaalidarwinismi ja rotuhygieniä pohjasivat ajatukselle yhteiskuntaluokkien välisistä eroista. Luokka-asemaan liittyvät piirteet nähtiin perinnöllisinä ja biologisina. Siksi niitä pidettiin mahdotto mina muuttaa koulutuksen tai ympäristönmuutoksen avulla. Hieman yksin-

kertaistaen rotuhygieniä voitaisiinkin kutsua uskoksi ”perimän valtaan” (Ahlbeck-Rehn 2006, 122). Gustaf Winqvist (1914), yksi Suomen ensimmäisistä psykiatreista, määritteli rotuhygienian pyrkimykseksi parantaa ”koko rodun” elin ehtoja ja kehitysmahdollisuuksia. Sen tavoitteena oli parempi ja terveempi ihmis suku.

Rotuhygienistisen ajattelun mukaan yhteiskunta oli jatkuvassa muutoksen ja kehityksen tilassa. Teollisuusyhteiskunnat olivat tulleet kehityksessä pisimmäl le, ja niiden sisällä sivistyneistöä pidettiin työväenluokkaa kehittyneempänä (Wikander 1991, 132). Jotkut ruotsinkieliset lääkärit puolestaan väittivät, että neuroosit ja sosialismi olivat tavall isempia suomenkielisten keskuudessa. Rotuteoriat otettiin kulttuurisen tais telun välineiksi myös ruotsinmielises sä kirjallisuudessa: esimerkiksi Werner Söderhjelm (nimellä Pekka Malm) kirjoittamassa romaanissa *Brytningstider* (1901) ruotsinmielisten lapsille opetetaan fennomaanien olevan eräänlaista alempaa rotua (Rojola 1999, 165–169). Suomalaisten rodullistamista tutkinut Marjatta Hietala nivookin suomalaisen rotuhygienian esiintulon juuri kieleen. Hänen mukaansa ruotsinkielinen eliitti pyrki sen avulla säilyttämään erityisasemansa suomenkieliseen enemmistöön nähden. Rotuhygeeninen dis-

kurssi tuotti tällöin kaksi ”rotua”: germaaniset ruotsalaiset ja mongoliset suomalaiset. (Hietala 1996, 203.) Pelkääntään kieltä korostava näkemys yksinkertaistaa sosiaalisten erojen tekemistä ja sivuuttaa sen suuren merkityksen, joka yhteiskuntaluokalla, sukupuolella ja psyykkisesti sairaita koskevilla näkemyksillä oli rotuhygienistisessä ajattelussa.

Tämä prosessi, jossa rotua (suomalaisuutta) koskevat käsitykset siirtyvät osaksi luokkaa ja kieltä koskevaa keskustelua, on nähtävissä suomenkielisessäkin kaunokirjallisuudessa. Esimerkiksi Juhani Aho kuvaa *Helsinkiin*-pienoisromaanissa (1889) koululuokalle muodostuneita ”suomalaisten” ja ”ruotsalaisten” puolueita. Jako ei niinkään muotoutunut kielen vaan ennen muuta luokan – perheen varallisuuden ja sosiaalisen statuksen – mukaisesti. Ero näkyi elämäntavoissa, vaatteissa sekä ulkoisessa olemuksessa: ”ruotsalaisilla” on hienomat piirteet ja solakat vartalot, ”suomalaisten” kasvot ovat rosoiset, posket pyöreät ja hartiat leveät. Teuvo Pakkalan *Vaaralla*-romaanin (1891) rutiköyhä Vimpari on – häntä ikkunan läpi katselevan rouva Karénin silmin – petomainen ”rötkäle”, jolla on leveä otsa, pienet silmät ja ruokoton vaatetus. Sillanpään *Hurskaassa kurjuudessa* (1919) Toivolan Jussin ulkonäön kuvauksessa liitty-

vät yhteen suomalaisuus, rotu ja luokka – ja jopa toinen laji, ”rakkimainen” eläimellisyys:

Toivolan Jussi, Juha, Janne – kirkonkirjojen mukaan Johan Abraham Benjaminpoika – oli vanha vastenmielisen näköinen äijänrahjus. Viimeisinä vuosinaan hänellä oli laajahko kalju, jota niskassa ja korvilla reunusti joskus maailmassa tasoitettu, lakin alta harittava hiuskiehkura. Kasvot olivat myös ruskean rakkimaisen takkukarvan peitossa, vain suippokärkinen nenä oli selvästi näkyvässä. Sillä silmien tienoilla oli taas karvaa ja lakinreunakin varjosti, niin että niiden kohdalla näkyi vain jostakin syvältä kaksi kalseata pistettä, joihin ei kunniallisen ihmisen tehnyt mieli katsoa. (Sillanpää 1962/1919, 7.)

Vaikka edellä olevat esimerkit osoittavat, että alaluokka oli keskustelun ytimessä, rappio vaani myös muita. Nousukkuus ja säätykierto saattoivat paradoksaalisesti merkitä degeneraatiota. Ajankohdan kirjallisuuden suosima rappiolyioppilään hahmo osoittaa nimeään myöten sosiaalista ja moraalista rappiota: sosiaalisten ja älyllisten voimavarojensa äärrajajoilla kamppailevat uupuvat ja alkavat rappeutua. Toisaalta yläluokan ja aatelin naides-

sa itseään ”alempaa” ylhäisosuvun vesat rappeutuvat esimerkiksi Jac. Ahrenbergin teoksessa *Anor och Ungdom* (1891). Eräänlaista rappiota osoittavat lisäksi ne monet Ahrenbergin yläluokkaissyntyiset upseerit ja virkamiehet, jotka etenkin toimiessaan venäläisen hallintovallan palveluksessa muuttuvat häikäilemättömiksi kiipijöiksi. Ylipäättään hänen tuotannossaan esiintyy runsaasti rappeutuneita, dekadentteja hahmoja. Tällainen on muun muassa *Stockjunkaren*-romaanin (1892) Emil Blume, varakkaan viipurilaisen kauppahuoneen jälkeläinen, joka on oppinut virkistämään väsyneitä hermojaan morfiinilla eikä jaksaa nostaa yritystä konjunktuurien aiheuttamasta lamasta vaan ampuu itsensä. (Lappalainen 2000, 169–170, 196.)

Rappion pelättiin vyöryvän myös Suomen rajojen ulkopuolelta, idästä. Ahrenbergin *Familjen på Haapakoski*-teoksessa (1893) erityisesti Moskovaan liitetään kaikenlainen rappio. Kartanon perijä Erik Horn nai kauniin venäläisen Helenan, jonka suonissa virtaa kasakkaesin myötä vieras veri. Suvun rappio kuvataan interiöörin avulla, ja Erik kohtaa sen jo vieraillessaan ensi kertaa vaimonsa perintötalossa. Se näkyy nuhruisen salongin sukumuotokuvien kehysten rappiseessa kultauksessa ja murtuneissa ja halkeilleissa kankaissa. Varsinainen rappio tulee esille Helenan isässä, joka elää

halvaantuneena yhdistetyssä makuu- ja vastaanottohuoneessa. Suuren sängyn päädyssä on Venus Kallipygoksen patjas ja seinillä säädöttömiä kuparietsauksia markiisi de Saden teoksesta *Juliette on les bonheurs de vice* sekä orgioita kuvaava kuparipiirros Amorin ja Psyyn tarusta. Kun Erikin pojassa sittemmin ilmenee suhteetonta elämänriemua ja nautinnonhalua, isä muistelee huolestuneena äidinisän elämää. (Lappalainen 2000, 198.) Kansallisuutta, ja tässä erityisesti venäläisyyttä, koskevat käsitykset kietoutuivat näin osaksi luokasta ja rappiosta käytyä keskustelua.

Yläluokan siveelliset ja alaluokan seksuaaliset naiset

Ajatus etenevästä rappiosta ei kiinnittynyt ainoastaan luokkiin, rotuun, kieleen ja kansallisuuteen, vaan tiukasti myös sukupuoleen. Sosiaalisten ongelmien, köyhyyden ja mielenvikaisuuden ohella käsitykset naiseudesta ja mieheydestä, terveestä ja epäterveestä luokittuivat. Kun keskiluokka edusti sivilisaatiota, siveyttä ja puhtautta, työväenluokka – ja ennen kaikkea työväenluokan naiset – nähtiin usein jo lähtökohtaisesti moraaliltaan epäilyttävinä (Markkola 2002, 221; ks. myös Johannisson 1994; Helén 1997; Nätkin 1997; Skeggs 1997). Alaluokat nähtiin myös taipuvaisiksi heikkomieli-

syyteen, juoppouteen ja rikollisuuteen. Kaunokirjallisuudessa tätä näkemystä käsittelee esimerkiksi Minna Canth *Kauppa-Lopo* -novellissaan (1889). Novellin naispäähenkilö on kaupustelijakuljeskelija, jonka (hyvin empaattisesti kuvatussa) hahmossa kiteytyy alaluokan naisten väitetty ”miehistyminen”, karkeus, likaisuus, seksuaalinen holtittomuus, näpistely ja viinanhimo (Lappalainen 1999, viii; Launis 2006, 254–259; Maijala 2008, 221–232).

Yksi rappiota jouduttava tekijä aikalaisajattelussa oli degeneroituneiden kontrolloimaton, vastuuton seksuaalinen halu, jolla ei näyttänyt olevan minkäänlaisia rajoja. Tämä näkyy selkeästi mielisairaaloiden potilasasiakirjoissa ja niiden tavassa luokitella, kuvailla ja määrittellä etenkin naispotilaita, joiden seksualisoiminen oli tavallista: ”Paikkakunnalla oli tunnettua, että potilas oli valmis ryhtymään sukupuoliyhteyden kenen kanssa tahansa ja koska tahansa”, todetaan esimerkiksi erästä työläisnaisista koskevassa oikeuspsykiatrisessa lausunnossa (Pitkäniemen sairaala 13.3.1934, PP 3.7.2.1946). Tätä erityisesti alaluokan naisiin liitettyä näkemystä todistettiin aviottomien lasten ja sukupuolitautilien suurella määrällä. Prostituoitujen, irtolaisten ja muiden seksuaalisesti epäilyttävien ”huonogeenisten” naisten

nähtiin kantavan periytyvää degeneraatiotartuntaa.

Kansakunnan pelättiin kehittyvän siihen suuntaan, että erot naisten ja miesten ruumiinrakenteen ja älyllisten kykyjen välillä kasvavat jatkuvasti. Työväenluokan alhaisempaa kehitysastetta todisti se, että työläisnaiset muistuttivat sekä vaatetukseltaan että työskentelytavoiltaan miehiä. Sen sijaan keskiluokan naisten ajateltiin muuttuvan yhä heikommiksi ja kyvyttömämmiksi rationaaliseen ajatteluun, mitä pidettiin luonnollisena ja toivottavana ”kehityksenä” (vrt. Wikander 1991, 15). Ajatusta vahvistettiin kulttuurin ja lääketieteen representaatioissa, esityksissä, joissa keskiluokan naiset kuvattiin synnynnäisesti heikoiksi ja hauriksi, vastakohtanaan vahvat ja miehekkäät työväenluokan naiset (Ahlbeck-Rehn & Tuohela 2008, 6). Erästä talonpojan tyttärestä koskevassa lääkärinlausunnossa tämä ajatusmalli, jossa luokka, degeneroitunut eli miehekkäisyyden ulkoasu ja seksuaalisuus nivoutuvat toisiinsa, sai seuraavanlaisen ilmiön:

Hartiat leveät, lantio kapea ja korkea. Kasvonpiirteet karkeat, jonkin verran miehekkäät [...] Ryhti veltto. Ilme ajoittain aivan väritön, toisinaan tyhjän hymyilevä. [...] Luonteeltaan ollut kiivas ja herkkä suuttu-

maan, järjeltään hidas ja kankea. Sukupuoliasioissa suorasuinen ja ujos-telematon. (Pitkämäen sairaala 25.8.1930, HM 3.2.4.1930.)

Alaluokan naisten oletettua seksuaalisuutta käsiteltiin laajalti ajan kaunokirjallisuudessa. Motiivi, jossa maalta kaupunkiin tullut tyttö joutuu viettelystä, toistuu tiheään. Myös kirjallisuuden suosima palvelijahahmo liitettiin toistuvasti siveettömyyteen (Melkas 2009, 107–134). Langennut nainen, erityisesti prostituoitu, on keskeinen hahmo ajan kirjallisuudessa. Sen taustalla on myytti naisen katastrofaalisesta seksuaalisuudesta ja ylipäänsä kiinnostus naisruumiiseen, jota tuli kontrolloida. Suomalaisessa realismin kirjallisuudessa viittauksia prostituutioon on viljalti, mutta suoranaisia prostituution kuvauksia melko vähän. Yksi harvoista poikkeuksista on Ina Langen teos ”Sämre folk” (1885), joka kertoo ”huonoluontoisen” Nadjan tarinan. (Lappalainen 2008, 153–168.) Hivenen myöhemmin prostituutio on keskeisesti esillä työläiskirjailija Elviira Willmanin näytelmässä *Kellarikerrokessa* (1907), jossa käsitellään ohjesääntöisen prostituutiolaitoksen vaikutusta köyhälistönaisten elämään (ks. Hyttinen 2012, 63–67).

Kaunokirjallisuudessa saivat äänen myös valtakirjallisuutta haastavat nä-

kemykset alaluokan naisten oletetusta seksuaalisuudesta. Kirjallisuudelle ominainen moniäänisyys mahdollistaa sen, että vallalla olevaa diskurssia voidaan paitsi myötäillä ja vahvistaa myös kritisoida ja kääntää päälleen. Tehokkaat välineet valtakirjallisuuden haastamiseen tarjosi työväenkirjallisuuden traditio. Työväenkirjallisuudessa, esimerkiksi Hilja Pärssisen runoissa, prostituutio osoitetaan ”mädän” yhteiskunnan syyksi – ei siis alaluokan naisten perityksi rappioalttiudeksi – ja työläisnaiset esitetään pyhimysmäisinä hahmoina. ”Pieni punaorpo” -runossaan Pärssinen (1923, 26) liittyy vankilassa olevaan, lapsiaan ikävöivään punaleskeen sellaisia sivistyneistönaiseuteen yhdistettyjä piirteitä kuin siveellisyys ja äidinrakkaus: ”Oi äidin luolassa jos näkisit, / pyhimyshohde kuin on kasvoillaan”. Tässä ja muissa vastaavissa runoissa hän kirjoittaa valtakirjallisuutta vastaan, haastaa näkemyksen, joka liittyy työväenluokan naiset (ja sisällissodan jälkeen erityisesti punaisen puolen naiset) siveettömyyteen ja löyhään moraaliin. Pärssisen pyhimysmäinen, kärsivä punaleski on kaukana niistä punaisten naisten representaatioista – esimerkiksi Kyösti Wilkunan kuvaamista sukupuolitauteja levittävästä ”punaisista lemmensiskoista” – joita valkoinen voittajapuoli sisällissodan jälkeen

viljeli. (Launis 2009, 87; ks. myös Koskela 1999, 226.)

Yläluokan naisiin liitettyä siveellisuuden vaadetta puolestaan käsiteltiin aviorikosromaaneissa, kuten Minna Canthin *Salakarissa* (1887), Juhani Ahon *Papin rouvassa* (1893) ja Maila Talvion *Kahdessa rakkaudessa* (1898) (Aalto 2000, 100–195; Lappalainen 2000, 180–183). Vaikka seksuaalisuus pyrittiinkin siirtämään luokka-asteikossa alaspäin, 1900-luvun alun kirjallisuus ja omaelämäkerralliset materiaalit kertovat siitä, miten ajankohtainen kysymys oli myös sivistyneistönaisten kohdalla. Esimerkiksi Helmi Krohn tarttuu romaanissaan *Surun lapsi* (1905) juuri tähän problematiikkaan: seksuaalisuus ja erityisesti seksuaalinen tietämättömyys on teoksen pääjuonteena (ks. Leskelä-Kärki 2009, 135–168). Toisaalta aviorikosromaanin lajina herätti kysymyksen taiteen *itsensä* rappiosta: naisten kirjoittamat aviorikosta kuvaavat romaanit ilmensivät vanhoillisten piirien mukaan ranskalaisen yläluokan degeneraation ja dekadenssin matkimista. Ylipäänsä kysymys taiteen rappiosta sukupuolittui ja eritoten naiskirjailijoiden rappiokuvat koettiin pöyristyttävänä. (Lappalainen 2000, 70–71.) Näkemys seksuaalisesta rappiosta feminisoitui ja ilmeni ajan kaunokirjallisuudessa monin eri tavoin.

Parasiitit ja mieleltään sairaat

Sielullisten kykyjen heikkeneminen oli degeneraatiota julistavien pahin uhka. Tämän vuoksi mielisairaat – ja heidän joukossaan nimenomaan alaluokkaiset naiset – joutuivat erityisen tarkkailun kohteeksi. Minna Canthin teos *Köyhää kansaa* (1886) on vaikuttava kuvaus mielen sairastumisesta, sen taustoista ja kytköksistä paitsi luokkaan myös sukupuoleen. Canth kuvaa kurjalistoon kuuluvaa Holpaisen perhettä, jonka Mari-äidin mielenterveys teoksen lopussa pettää. Teos päättyy Harjulan vaivaistaloon viedyn Marin huutoon:

Harjulan portinpielisestä rakennuksesta kuului aika ajoin huutava ääni, karkean syvä välistä ja kimeästi uikkuttava toisen kerran. [...] Ja kauas se ääni kaikui ympäristöön, niittyjen ja peltojen ylitse aina maantielle ja kartanolle, joka paikkaan. Ja kaikki muut valitukset siksi ajaksi taukoivat hoidossa, sairaat unohtivat vaivansa ja lapset nälkensä, riitelijät katkeran mielensä. Sillä tuossa ainoassa huudossa jokaisen tuska ilmoille pääsi ja helpommalta tuntui heillä silloin povessa. (Canth 1917/1886, 152.)

Esimerkki osoittaa, miten kaunokirjallisuus käsitteli mielen järkkymistä yksilötasolla. Marin karmiva huuto ilmentää yksilöllistä tuskaa, mutta samalla siihen tiivistyy kokemuksen kollektiivisuus. Canthin kynä on hyvin yhteiskuntakriittinen tässäkin teoksessa.

Myös omaelämäkerrallinen kirjallisuus toi esiin yksilön kokemuksen hulleudesta – ja samalla madalsi tuon kokemuksen kauhistuttavuutta. Ensimmäisiä suomenkielisiä mielisairaalakuvauksia on Aino Mannerin *Viesti yöstä* (1935). Sen alkusanoissa kirjoittaja selittää teoksen tehtävää, mutta valaisee samalla pelotonta suhdettaan mielen sairauksiin:

Yleensä ihmiset kuitenkin pelkäävät mielisairautta pahemmin kuin mitään muuta sairautta tai onnettomuutta. Varmaa on, että useimmat, jotka eivät ole kokeneet sitä, valitsivat ennemmin kuoleman kuin mielisairauden, jos se valinnan varassa olisi.

Allekirjoittanut, tämän kirjan tekijän on ollut mainitun sairauden lumoissa useammankin kerran, tosin lyhyen ajan, keskimäärin noin 2 kuukautta kerrallaan, mutta jokainen sairauskausi on ollut suurenmoinen elämys. (Manner 1935, 5.)

Aino Manner suhtautui mielisairauteensa toisin kuin suurin osa aikalaisista. Hän oli kymmenlapsisen perheen tytär, joka sairastui mielenhäiriöön noin 30-vuotiaana. Hänen suhtautumistaan selittää ehkä se, että hänen 18-vuotias sisarensa oli sairastunut psyykkisesti Aino ollessa neljävuotias. Aino Manner oli seurannut sairastumista ”uskonnollisten mietiskelyjen vuoksi”, hoitamista eli sisaren pitämistä lukkojen takana, uskonnollisia näkyjä ja saarnaamista sisältyviä sairaskohtauksia, omaisuudesta luopumista ja karkaamisia. Hän ei sisartaan muistelllessaan pitänyt uskonnollisuutta sinänsä sairastumisen syynä, vaan näki syyn siinä ristiriidassa, johon kääntynyt uuden totuutensa vuoksi joutuu: ”Hänen ensimmäisiä askeleitaan ja tekojaan pidetään mielipuolisina”, hänestä aletaan kuiskailla, häntä aletaan pitää silmällä, ja kaikki tämä on hyvin ahdistavaa (Manner 1935, 10).

Yhteiskunnallisella tasolla kapitalistiset työhön liittyvät käytänteet erotelivat ”taloudellisesti hyödylliset” (ne, jotka edustivat järkeä) ja ”hyödyttömät” (köyhät ja mielenvikaiset) toisistaan (vrt. Foucault 1967). Samaan tapaan degeneraatioajattelu jakoi yksilöitä yhteiskunnalle hyödyllisiin ja hyödyttömiin, jolloin yksittäisen kansalaisen arvo määräytyi yhteiskunnan hyödydestä käsin (Harjula 1996, 135). Tarkasti tilastoidut

ryhmät – rikolliset, mielisairaajat, epileptikot ja muut työhön kykenemättömät – nähtiin paitsi hyödyttöminä myös vaarallisina, koska sairauksien, moraalittomuuden ja heikkouden pelättiin periytyvän. Oletus mielisairauden perinnöllisyydestä näkyy selvästi ajan lääketieteen diskurssissa ja potilasaineistossa. Perinnöllisyysajattelu oli myös selkeästi sukupuolitettua: potilaiden isät olivat juoppoja, äidit ”hermostuneita”. Näkemys myötäili täten ajan oletettuja sukupuolinormeja. Seuraava lainaus koskee työläisnaisista, jonka rappeutunutta perhetaustaa kuvattiin Lapinlahden sairaalassa seuraavasti:

Isä [...] kiivas luonteinen; omituinen; nuorempana ollut kova juoppo, juovuksissa kiivas ’rikkoi ja repi huonekalut’; isän suvussa vähän tylsämielisiä ’melkein kaikki’; isänisä kova juoppo. (Lapinlahden sairaala 26.2.1937, HM 3.2.4.1937.)

Erityistä huomiota kiinnitettiin niihin psyykkisesti sairaisiin, joiden katsottiin olevan seksuaalisesti yliaktiivisia. Komiteamietinnössä vuodelta 1908 heitä pidettiin yhteiskunnan näkökulmasta mielisairaiden vaarallisimpana osana, koska he olivat ”jatkuva uhka tulevien sukupolvien sielulliselle terveydelle”. Syy tähän oli heidän ”hillitsemätön

halunsa sukupuoliyhteyteen”. (Uimonen 1999, 157–158.) Mielisairaalaan otettujen köyhien, toimeettomien, hyödyttömiin, likaisten, siivottomien, vaarallisten ja seksuaalisoitujen naisten potilasmerkinnöissä toistuu tartunnan symboliikka: lika ja saastaisuus patologisoitiin lääketieteen diskurssissa. Mielisairaalat saivat tässä ”puhdistusprosessissa” tehtävään poistaa köyhyyden, saastan ja siveettömyyden.

1920-luvulle tultaessa mielisairaiden ja tylsämielisten (nykykäsittein kehitysvammaisten) määrä vaikutti lisääntyvän ja se herätti kasvavaa levottomuutta. Lääketieteen asiantuntijat maalailivat degeneraation yhteiskunnallisia uhkakuva ja tuottivat samalla itselleen vahvaa asiantuntija-asemaa.

Henkisesti sairaat nähtiin yhteiskuntaorganismien mädättäjinä, parasitteina, jotka imivät voiman yhteiskuntaruumiista. Psykiatri Albert Björkmanin (1925) mukaan degeneroituneiden lukumäärä oli vaarassa kohota jopa kymmenen prosenttiin suomalaisista. Toinen lääkäri, Edvin Hedman, arveli vuonna 1913, että suomalaiset tulevat ajan mittaan elämään yhdessä suuressa ”hullujenhuoneessa”, jos ”mielisairaiden armeijan” annetaan kasvaa (ks. Harjula 1996, 137). Maa ja sen asukkaat heikkenevät, ja maan kansoittavat parasitit. Tulokse-

na on maan ja kansakunnan täydellinen rappio.

Lopullista ratkaisua psyykkisesti sairaiden, potentiaalisten rikollisten ja prostituoitujen sekä muiden ”epätoivottujen” ryhmien tuottamaan ongelmaan toivottiin vuonna 1935 voimaan tulleesta sterilisaatiolaista. Pakkosteriloinnin mahdollistava laki oli eräänlainen rotuhygienian huipentuma, ja sen tarkoitus oli estää ”rappiotartuntaa” levittävien yksilöiden lisääntyminen – ja pienentää samalla valtiolle heistä koituvia menoja. Koska rotuhygienia merkitsi erityisesti alaluokat moraalittomiksi ja siveettömiksi, ei ole yllättävää, että sterilisoidut tulivat suurilta osin sosiaalisesti ja taloudellisesti turvattomista oloista, samoista ryhmistä, jotka vuoden 1906 eduskuntauudistuksessa oli jätetty äänioikeuden eli valtiokansalaisuuden ulkopuolelle (Mattila 2003, 112). Laajin sterilisoinnin kohderyhmä olivat asosiaaliseksi luokitellut sairaat, yksinelävät naiset, usein aviottomien lasten äidit, jotka olivat riippuvaisia köyhäinavusta tai laitoshoidosta – toisin sanoen naiset äärimmäisessä marginaalissa. Yhteiskunnan kannalta ”hyödyttömät” merkitsivät rappiota, ja heihin kohdistettiin ankarinta lääketieteellistä valtaa.

Kirjallisuuden kolme tapaa puhua rappiosta

Lääketieteen valistavassa diskursussissa degeneraatio nähtiin siis vääränlaisena kehityksenä, joka oli yhteiskunnan edun vuoksi katkaistava. Rappio nähtiin ajassa kuitenkin myös toisin. Näitä diskursuseja, joiden suhde edellä mainittuun julkiseen valtanäkemykseen oli korjaava ja kriittinen, voi jäljittää kaunokirjallisuudesta ja omaelämäkerrallisista teksteistä.

Kaunokirjallisuudessa rappiosta puhuttiin monin eri tavoin. Naturalistisessa kirjallisuudessa rappio merkitsi syvenevän kurjuuden kuvausta. Esimerkiksi aiemmin mainitussa Minna Canthin *Köyhää kansaa* -teoksessa otetaan kantaa äärimmäiseen köyhyyteen, yhteiskunnan epäkohtiin ja mielenterveyden ongelmiin. Kaiken kaikkiaan Canthin teosten naturalismia voisi luonnehtia poliittiseksi. (Lappalainen 2007). Sen sijaan dekadentissa kirjallisuudessa rappio merkitsi hulluuden ylistystä, nautintoa ja keskiluokkaisen keskinkertaisuuden vastakohtaa. Joel Lehtosen *Mataleennassa* (1905) nousevat esiin dekadenssin suosimat hulluuden, moraalittomuuden, hävittämisen ja nautinnonhalun teemat: ”Ja dekadentteja me tahdomme olla, jos muut terveydellään pöyhkeilevät”, julistaa teoksen lopun hullujen laulu (ks. Lyytikäinen 1999, 144). Onervan

Mirdjassa (1908) rappio taas on oleellinen osa boheemin raukeaa, kaupunkilaista taiteilijaelämää, jonka pahimpana kauhukuvana on keskinkertaisuus. Mirdja halveksii pikkuporvarillisuutta, jolta ei riitä ymmärrystä dekadentin sielun sairauksille, taiteilijoiden oudoille unelmille tai boheemielämälle. (Parente-Čapková 1998, 95–126; Rojola 1992, 60–62.) Mirdjan oppi-isä Rolf Tanne tuo tämän näkemyksen esiin seuraavalla tavalla:

Mutta nuo muut, he tulevat kuolemaan ymmärtämättä sitä koskaan. Minä tiedän, että he halveksivat minua ja sanovat minua raukaksi, mutta minä heitän sen heille takaisin vasten kasvoja, heille, jotka eivät uskalla oppia ihmistä tuntemaan, jotka eivät uskalla kokea sitä, mitä miljoonat ihmiset heidän ympärillään kokevat, heille, jotka eivät uskalla juoda itseään edes kerran humalaan, heille mallikelpoisille, joista toivotaan ihmiskunnan pelastajia. (L. Onerva 1956/1908, 30.)

Ruotsinkielinen *dagdrivare*-kirjallisuus 1910-luvulla on yhdistetty dekadenssiin, ja rappingon tematiikka on nähty siinä keinoa käsitellä ruotsinkielisen kulttuurin heikkenemistä (Grönstrand 2009, 175). Kaiken kaikkiaan dekadentti kaunokir-

jallisuus rakensi pessimismin ja elämäntäydämyksen, turhuuden ja merkityksetömyyden kuvastoa. Se varoi yhteiskunnallista julistamista ja porautui sen sijaan yksilön psyyken ja seksuaalisuuden mustiin onkaloihin. Tiedostamaton oli sille kiehtovampi voima kuin yhteiskunnallinen uudistus, seksuaalisuus se luonnonvoima, jonka ohjaamina mutta jota tuntematta ja hallitsematta ihmiset pyristelivät kohti kuolemaansa. Dekadentti kirjallisuus oli ”parhaimmillaan” sairasta – Ruotsin kirjallisuuden keskeinen dekadentti Ola Hansson sai tämän leiman esikoisteokselleen (*Sensitiva amoro* 1887) samalla kun aikalaislehdistö tuomitsi sen. (Tuohela 2008, 260–264.) Suomessa dekadenssista ei tuolloin puhuttu vastaavalla tavoin suoraan, vaan sen olemassaolo piilotettiin ”ulkomaisiin vaikutteisiin”.

Artikkelin alussa lainattu Sillanpään romaani *Nuorena nukkunut* ei ole dekadenssin kuvaston mukainen inhon ja alakulon vyörytys. Se on kuitenkin rappeutumisen vaikuttava kuvaus: romaanin päähenkilö Silja on ”vanhan sukupuun viimeinen vihanta”. Romaani on paitsi kuvaus nuoren tytön lyhyestä elämästä myös koko Salmeluksen suvun rappingon ja sammumisen tarina. Vaikka Sillanpään ajatus elämästä oli vitalistinen ja samalla materialistinen ja biologistinen, vitalismin lomassa hänen tekstuaa-

lisissa maailmoissaan kulkee degeneraation teema. Romanin maailmassa nuoruuden ja elämänvoiman korostus saa rinnalleen rappeutumisen ja sammumisen vääjäämättömyyden. (Laurila 1958, 165–168, 240; Rajala 1988, 38, 204–220.) Salmeluksen suvun voi tulkita sammuvan heikkouteen, voimattomuuteen. Talon häviön jälkeen Silja alenee piiaksi ja juuriltaan irti kiskaistuna nuori ”vihanta” ei selviydy; yhteiskunnalliseen murrokseen ja modernisoitumiseen mukaan temmattu maaseudun piikatytöt ei juurru eikä löydä ravintoa kasvulleen. Hän heikkenee, sairastuu ja kuolee.

Siljan tarinan voi lukea modernisaatio-tragediana, kertomuksena modernisoitumisen epäonnistumisesta – vaikkakin siitä on tehty ylevöitetty tappio. Erityisesti vastaanotto korosti luennasaaan hengen voittoa aineesta ja romaanin positiivista sanomaa, yksilön kasvua vapaaksi tavanomaisesta aineellisyydestä. ”Silloin ei Silja-tyttöä enää ollut, mutta nyt hän oli vielä. Hänen henkensä vietti suurimpia juhliiaan jalossa yksinäisyydessä yhä ohenevassa ainekuviossaan, ruumiissa, [...]” kuvataan sairauden viime vaihetta romaanissa. Kuoleman lähestyessä Silja herkistyy ja hänen tietoisuutensa muuttuu intensiiviseksi. Herkimmät aistit herkistyvät edelleen, silmien näkö ja korvien kuulo. ”Ja niiden takana toimivat aivot, joissa kaik-

ki vaikutukset tuntuivat aukenevan johonkin kaiken sisimpään pisteeseen, joka kumminkin on ääretön, koska sillä ei ollut kokoa”. Kuolema vie Siljan aineetomaan ja äärettömään. Hän ei ole tuskaisa vaan erkane aineellisesta, ja hänen henkensä yhtyy sen ystävän henkeen, jota hän on eniten elämässään rakastanut. Rakkaus ei ole voinut kasvaa ja kehittyä materiaalisessa, raa’assa todellisuudessa, vaan korkein tavoite, henkien yhdistyminen, toteutuu abstraktissa, tuonpuoleisessa ja aineettomassa. Kuoleman ja häviön kasvoilla loistaa ”uljas voitollisuus”. (Sillanpää 1988/1931, 331; ks. myös Laurila 1958, 251–252.)

Sillanpään ylevä rakentui luonnotieteellis-materialistisen luonnon ja luomakunnan ylevöittämiselle. Ajassa eli kuitenkin vielä vahvana uskonnollinen ajatteluperinne, jossa pyrittiin kohti sielullista, korkeaa ja jumalallista. Niinpä ei ole yllätys, että ”ylevän rappion” ilmentymiä löytyy juuri sielullisen järkkymisen uskonnollisista kuvauksista. Omaelämäkertakirjallisuudessa varhainen oman psyykkisen sairastumisen ja uskonnollisen käännekohdan kuvaaja on Maria Åkerblom (1898–1984). Hän julkaisi vuonna 1920 omaelämäkerran *Maria Åkerblom’s autobiografi och första delen af hennes verksamhet*, jossa hän kertoo elämänsä tarinan, kasvun lapsesta nuoreksi naiseksi ja unisaarnaajaksi. Hänkin

kertoo taustastaan, perheestään ja ajoista ennen syntymäänsä etsien jatkumoa ja ”periytyvyyttä”. Maria oli heikko, keuhkotautinen lapsi kuten Aino Mannerkin, ja myös hän sairastui psyykkisesti. Hänkin näki sairautensa positiivisena, mutta toisin kuin Aino Manner, joka nimesi sairautensa mielenhäiriöksi, Maria Åkerblom piti ”sairauttaan” Jumalan lahjana. Vaipuminen horrokseen ja saarnaaminen tässä tilassa osoitti, että hänet oli valittu Jumalan välikappaleeksi maan päällä. Ympäröivä maallinen maailma epäili, tutki ja arvioi hänen mielen-terveyttään, mutta hän itse oli vakuuttunut, että kyse ei ollut ”saarnaamissairaudesta” vaan poikkeuksellisesta Jumalan lahjasta:

Toisella kertaa lääkäri lupasi, että saisin mennä ulos jos kolmena iltana pystyisin olemaan puhumatta, ja lohdutti minua, että se menisi kyllä ohi kunhan vain uskon siihen enkä ajattele sitä. Silloin luulin, että se oli sairautta, ja tulin hyvin iloiseksi lääkärin puheista ja tein kaiken voitavani voittaakseni mainitun sairauden puhkeamiset. Yritykseni ei kuitenkaan auttanut lainkaan, sillä nukahdin horrokseen tavalliseen aikaan ja saarnasin; mutta saarnan jälkeen sain vaikean kouristuksen, ja silloin aloin ajatella, että sittenkin olen ihan

varmasti Jumalan työtä ja tämä oli rangaistus tottelemattomuudesta; tunsin omantunnon tuskaa ja mitä enemmän asiaa ajattelin, sitä selvemmäksi minulle kävi, että kaikki oli Herran työtä. (Åkerblom 1920, 58–59, suom. Kirsi Tuohela.)

Kirjallisuudessa rappiosta puhuttiin siis ainakin kolmella eri tavalla. Naturalistiset teokset olivat negatiivisissa kuvissaan yhteiskuntakriittisiä, dekadentti kirjallisuus juhli rappion ja pessimismin raukeutta ja elämänväsymystä ja degeneraation ylevöittänyt diskurssi puolestaan jalosti rappion henkevyudeksi, jopa hengellisyydeksi.

Risteävät äänet

Artikkelimme asettaa vuoropuheluun degeneraatioon liittyvän yhteiskunnallisen puheen sekä kotien ja kaunokirjallisuuden maailman. Eri diskursseilla oli erilaiset tavat osallistua rappeutumista koskevaan keskusteluun, erilaiset ja usein keskenään ristiriitaiset äänensä.

Siinä missä lääketieteen kontrolloimaan pyrkivä näkemys merkitsi degeneraation yksinomaan kielteiseksi ilmiöksi, josta eri keinoin (kärkevimpänä esimerkkinä sterilisaatiolaki) oli pyrittävä eroon, omaelämäkerralliset tekstit ja kaunokirjallisuus toivat esiin toisenlai-

sia näkemyksiä. Niissä suhtautuminen rappioon ei aina ollut pelkästään torjuvaa: rappiota käytettiin yhteiskuntakriittikin välineenä, se ylevöitettiin ja nähtiin poikkeusyksilöiden raukeana elämäntapana tai henkistävänä taivaan lahjana. Artikkelimme osoittaa, miten moninaisia, risteäviä ja kiisteleviä nämä sairauden ja sairastamisen ”tarinat” modernisoituvassa Suomessa olivat. Sairastamiselle annetaan hyvin erilaisia merkityksiä erityyppisissä aineistoissa. Esiin nousee myös se, miten vahvasti sukupuolitettua ja luokitettua degeneraatioon liittyvä ajattelu oli.

Modernisoitumiseen liitetään yleensä edistysusko ja optimismi, paremman huomisen rakentaminen yksilöiden, sukujen ja kansakuntien projektina. Moderni maailma on kuitenkin kaikissa vaiheissaan ollut ambivalentti, ja edistysuskon kääntöpuolena pessimismin ja degeneraation kaltaiset ajatukset ovat nousseet vahvasti esiin tasaisin väliajoin. Nykyaikaistuvassa Suomessa ristesivät optimismin ja pessimismin kaiut; ihmisiä heräteltiin kantamaan huolta tulevasta ja rakentamaan lapsille terveempi ja parempi maailma. Samalla joidenkin kohtaloksi nähtiin tappio ja häviäminen, minkä ajateltiin kuuluvan luonnolliseen maailmanmenoon. Ambivalenssi ilmeni lisäksi myös siten, että hermostuneisuus ja mielenhäiriöt, jotka kansa-

kunnan mentaalihygienian nimissä pyrittiin torjumaan ja jotka miellettiin hyvin negatiivisesti, saattoivat olla sisällöltään hyvinkin positiivisia erityisesti uskonnollisten yksilöiden elämässä. Yhteiskunnallisella tasolla vieroksuttu sairaus oli toisella, persoonallisella tasolla lahja ja siunaus.

VIITTEET

1. Ymmärrämme modernisaation vakiintuneiden määrittysten mukaisesti murrusten ja muutosten ajaksi, uudenlaisen nopeasti muuttuvan todellisuuden kokemukseksi sekä näiden kokemusten jäsennyspyrkimyksiä. Muutokset ovat tulleet Suomeen myöhemmin kuin moiniin Euroopan maihin, mutta muutosvauhti on toisaalta ollut nopeampi ja painottunut 1800-luvun jälkipuolelta alkavaan ajanjaksoon. (Esim. Berman 1983; Giddens 1990.)

ARKISTOAINEISTOT

Mielisairaaloiden potilasasiakirjoja n. 1900–1945. Pitkäniemen ja Lapinlahden sairaalan potilasasiakirjoja. PP (Poistettujen päiväkirjat) 3.7.2. ja HM (Hoitoon määrääminen) 3.2.3. Turun maakunta-arkisto, Seilin sairaalan arkisto.

KIRJALLISUUS

Aalto, Minna (2000) *Vapauden ja velvollisuuden ristiriita. Kehitysromaanin mahdollisuudet 1890-luvun lopun ja 1900-luvun alun naiskirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ahlbeck-Rehn, Jutta (2006) *Diagnostisering och disciplinering: Medicinsk diskurs och kvinnligt vansinne på Själo hospital 1889–1944*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

Ahlbeck-Rehn, Jutta & Tuohela, Kirsi (2008) *Att läka kvinnors själar: Om klass, det sunda arbetet och invalidismens kult. RIG – Kulturhistorisk tidskrift*, 91:2, 65–84.

Ahlbeck, Jutta & Oinas, Elina (2012) *Terveys, ruumis ja sukupuoli feministisessä tutkimuksessa*. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo & Hannu Salmi (toim.) *Terveyttä kulttuurin ehdoilla: Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. Turku: K&H kustannus, 131–166.

Berman, Marshall (1983) *All That is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*. London: Verso.

Björkman, Albert (1925) *Sterilisationsproblemet. Föredrag hållet i Tammerfors läkarförening den 11 dec. 1925. Finlands Läkarförbunds Tidskrift* No: 2–3.

Canth, Minna (1917/1886) *Köyhää kansaa. Kootut teokset I. Kertomuksia, edellinen osa*. Helsinki: Otava.

Foucault, Michel (1967) *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. London: Tavistock.

Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.

Grönstrand, Heidi (2009) *Saariston ristiriitainen kutsu ruotsinkielisessä kirjallisuudessa*. Teoksessa Kukku Melkas ym. (toim.) *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 169–196.

Halmesvirta, Anssi (1998) *Vaivojensa vangit. Kansa kysyi – lääkärit vastasivat – historiallinen vuoropuhelu 1889–1916*. Jyväskylä: Atena.

Harjula, Minna (1996) *Vaillinaisuudella vaivat: Vammaisuuden tulkinat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Helén, Ilpo (1997) *Äidin elämän politiikka: Naissukupuolisuus, valta ja itesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Tampere: Gaudeamus.

Hietala, Marjatta (1996) *From Race Hygiene to Sterilization: The Eugenics Movement in Finland*. Teoksessa Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (toim.) *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*. Michigan: Michigan University, 195–258.

Hyttinen, Elsi (2012) *Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja. Elvira Willmanin kamppailu työläiskirjallisuuden tekijyydestä vuosisadanvaihteen Suomessa*. Turku: Turun yliopisto.

Johannisson, Karin (1994) *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedt.

Kantokorpi, Mervi (1998) *Naturalismin kuvotus. Valvoja valvoo 1880–1915*. Teoksessa Pirjo Lyytikäinen (toim.) *Dekadenssi vuosisadanvaihteen taiteessa ja kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 16–31.

Koskela, Lasse (1999) *Kansa taisteli – valkoiset kertoivat*. Teoksessa Lea Rojola (toim.) *Järkiuskosta vaistojen kapinaan. Suomen kirjallisuushistoria 2*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 222–235.

Lappalainen, Päivi (1999) *Kauppa-Lopo ja Agnes, kaksi naiskuvaa. Esipuhe teokseen Minna Canth: Kauppa-Lopo, Agnes*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, vii–xviii.

Lappalainen, Päivi (2000) *Koti, kansa ja maailman tahtava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lappalainen, Päivi (2007) *The Politics of Naturalism: Women and Fiction in the 1880s*. Teoksessa Päivi Lappalainen & Lea Rojola (toim.) *Women's Voices: Female Authors and Feminist Criticism in the Finnish Literary Tradition*. Helsinki: Finnish Literature Society, 35–52.

Lappalainen, Päivi (2008) *Seduced Girls and Prostitutes. The Character of the Fallen Woman in Finnish Naturalist Fiction. Excavatio*. vol. XXIII, Nos. 1–2, 153–168.

Launis, Kati (2006) *Miksi Lopo juo? Nainen ja alkoholi 1800-luvun ja 1900-luvun alun kirjallisuudessa*. Teoksessa Siru Kainulainen & Viola Parente-Capková (toim.) *Täysi kattaus. Ruokaa ja juomaa kirjallisuudessa*. Turku: Turun yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos, 244–268.

Launis, Kati (2009) *Työväen Maamme kirja*. Teoksessa Kukku Melkas ym. (toim.) *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 73–106.

Laurila, Aarne (1958) *F.E. Sillanpää vuosina 1888–1958*. Helsinki: Otava.

Lehtonen, Turo-Kimmo (1995) *Bakteerit ja henkisten ruttoautien siemenet. Puhdas elämä suomalaisessa terveysvalistuksessa*. Teoksessa Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli (toim.) *Terveiden lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 205–251.

Leskelä-Kärki Maarit (2009) *Sivistyneistönaisen kuuma veri*. Teoksessa Kukku Melkas ym. (toim.) *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 135–168.

Lyytikäinen, Pirjo (toim.) (1998) *Dekadenssi vuosisadanvaihteen taiteessa ja kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lyytikäinen, Pirjo (1999) *Symbolismi ja dekadenssi*. Teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen Kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 136–146.

Maijala, Minna (2008) *Passion vallassa. Hermostunut aika Minna Canthin teoksissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Manner, Aino (1935) *Viesti yöstä. Mielisairaala-kokemuksia*. Porvoo: WSOY.

Markkola, Pirjo (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Mattila, Markku (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Mattila, Markku (2003) Rotuhygieniä ja kansalaisuus. Teoksessa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki: Gaudeamus, 110–127, 269–272.

Melkas, Kukku (2009) Palvelustytöt sivistyneistön peilinä. Teoksessa Kukku Melkas ym. (toim.) *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 107–134.

Molarius, Päivi (2003) "Will the human race degenerate?": The individual, the family and the fearsome spectre of degeneracy in Finnish literature of the late 19th and early 20th century. Käänt. Jüri Kokkonen. Teoksessa Pirjo Lyytikäinen (toim.) *Changing scenes: encounters between European and Finnish fin de siècle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura, 121–142.

Nätkin, Ritva (1997) *Kamppailu suomalaisesta äityydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Helsinki: Gaudeamus.

Onerva, L. (1956/1908) *Mirdja. Valitut teokset*. Helsinki: Otava.

Parente-Čapková, Viola (1998) Kuka, kuka sitoi? Dekadentti äitiys L. Onervan Mirdjassa. Teoksessa Pirjo Lyytikäinen (toim.) *Dekadenssi vuosisadan vaihteen taiteessa ja kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 95–126.

Pärssinen, Hilja (1923) "Pieni punaorpo". Teoksessa *Jälleen vapaana. Runoja*. Helsinki: Työväen Sanomalehti Osakeyhtiö, 25–26.

Rajala, Panu (1988) *Siljan synty: F.E. Sillanpää vuosina 1923–1931*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rojola, Lea (1992) Oman sielunsa hullu morsian. Mirdjan matka taiteen maailmassa. Teoksessa Tarja-Liisa Hypén (toim.) *Pakeneva keskipiste. Tutkielmia suomalaisesta taiteilijaromaniasta*. Turku: Turun yliopiston Taiteiden tutkimuksen laitos, 49–73.

Rojola, Lea (1999) Veren ääni. Teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen Kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 165–183.

Rossi, Riikka (2009) *Särkyvä arki. Naturalismin juuret suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus.

Sillanpää, F. E. (1962/1919) *Hurskas kurjuus. Päättynyt suomalainen elämäkerta*. Helsinki: Otava.

Sillanpää, F. E. (1988/1931) *Kootut teokset 5. Silja ja Ihmiset suviyössä*. Helsinki: Otava. [Alkuteos Nuorena nukkunut 1931.]

Skeggs, Beverley (1997) *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*. London: Sage.

Tuohela, Kirsi (2008) *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Uimonen, Minna (1999) *Hermostumisen aika-kausi: Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Vuorinen, Heikki S. (2006) *Tautinen Suomi 1857–1865*. Tampere: Tampere University Press.

Wikander, Ulla (1991) *Delat arbete, delad makt: Om kvinnors underordning i och genom arbetet. En historisk essä*. Uppsala: Uppsala universitet.

Winqvist, Gustaf (1914) "Vore det skäl att FL bland allmänheten sökte sprida kännedom om ärftlighetslära och rashygien?" Referat till FL's XXIV allmänna möte 19.–20.9.1913. Förhandlingar vid FL's XXIV allmänna möte i Åbo den 19 och 20 september 1913, Helsingfors, 36–61.

Åkerblom, Maria (1920) *Maria Åkerblom's autobiografi och första delen af hennes verksamhet*. Kokkola: Kokkolan kirjapaino O.Y.

Artikkelin kirjoittajat VTT **Jutta Ahlbeck**, prof. **Päivi Lappalainen**, dos. **Kati Launis** & FT **Kirsi Tuohela** (Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto) ovat toimineet tutkijoina Koneen Säätiön rahoittamassa projektissa "Sairauden kulttuuriset merkitykset ja modernisoitua Suomi" (2009–2012): <http://www.hum.utu.fi/oppiaineet/kotimainenkirjallisuus/henkilökunta/sairausprojekti.html>.